

Rozdział I. Zagadnienia wstępne

§ 1. Pojęcie prawa prywatnego

Tradycja podziału prawa na dwie zasadnicze części – **prawo prywatne i prawo publiczne** – sięga korzeniami prawa rzymskiego i nawet stosowane wówczas wyjaśnienie zasady podziału oparte na kryterium interesu (ogólnego bądź indywidualnego), który ma chronić reguła prawna, po części zachowało aktualność, choć samo nie byłoby już wystarczające. Podział na prawo prywatne i publiczne nie jest już dziś oparty na jednym kryterium o charakterze funkcjonalnym, ale raczej na kompleksie cech decydujących o zaliczeniu normy prawnej do jednej lub drugiej dziedziny. Już na wstępie trzeba zaznaczyć, że w tym opracowaniu przyjęto pogląd, że terminy „prawo prywatne” i „prawo cywilne” są synonimami (kwestia ta jest różnie rozstrzygana w literaturze). Nazwa „prawo cywilne” w polskim języku prawniczym jest dużo bardziej rozpowszechniona, zasadniczy akt normatywny w tej dziedzinie nazywa się wszak Kodeksem cywilnym. Z kolei, termin „prawo prywatne”, choć mniej popularny, w większym stopniu oddaje istotę tego, co się za nim kryje.

Najbardziej rozpowszechniony obecnie pogląd przyjmuje, że tym co rozstrzyga o zaliczeniu norm prawnych do podsystemu prawa prywatnego jest zastosowana przez prawodawcę **metoda regulacji** rozumiana jako koncepcja czy też sposób kształtowania relacji pomiędzy podmiotami prawa. Cechą prawa prywatnego jest przyznanie podmiotom prawa autonomii woli oraz oparcie relacji pomiędzy podmiotami (nazywanych stosunkami cywilnoprawnymi; pojęcie to zostanie wyjaśnione w rozdziale III) na zasadzie równorzędności pozycji. Niewątpliwie obydwie te cechy wymagają szerszego omówienia.

Pojęcie **autonomii** należy rozumieć zgodnie z jego greckim rodowodem, chodzi tu właśnie o możliwość stanowienia reguł dla samego siebie. Najważniejszą cechą prawa prywatnego jest to, że nie określa ono praw i obowiązków swoich adresatów w sposób wyczerpujący, komplet-

ny i zamknięty, ale przede wszystkim stwarza podmiotom możliwość tworzenia tych praw i obowiązków przez ich własne działania. Istotą prawa prywatnego jest więc przyznanie ludziom i ich organizacjom, które ustawa zalicza do kategorii podmiotów prawa możliwości tworzenia wiążących ich reguł postępowania mocą ich własnych decyzji. Mówiąc o autonomii woli jako fundamencie prawa prywatnego, mamy zatem na myśli nie tylko to, że istnieją w nim podmioty mające swoje własne interesy, ale przede wszystkim to, że interesów tych chronią one za pomocą własnych decyzji, którym prawo w oznaczonym przez siebie zakresie przyznaje skuteczność. Decyzje te nazywa się czynnościami prawnymi. Jeżeli zostały one dokonane w granicach przyznanych przez ustawodawcę kompetencji oraz zgodnie z regułami ich dokonywania, na równi z przepisami ustawy wyznaczają obowiązki i uprawnienia tych, których dotyczą.

- 4 Prawo prywatne, jak wspomniano, kształtuje obowiązki i uprawnienia jednych podmiotów wobec innych, a także pozwala samym tym podmiotom na kształtowanie swojej sytuacji prawnej przez dokonywanie czynności prawnych. **Równorzędność podmiotów**, którą wskazano powyżej jako drugą zasadniczą cechę tego prawa polega na tym, że ci, do których skierowana jest regulacja cywilnoprawna, co do zasady mają wobec siebie równą pozycję prawną – ich zakres kompetencji czy możliwości działania jest formalnie taki sam, możliwości ich wpływu na sferę praw i obowiązków innego podmiotu poddane są takim samym regułom i ograniczeniom. Konsekwencją równorzędności podmiotów i jej drugą stroną, jest brak możliwości jednostronnego, władczego ingerowania w sytuację prawną innej osoby, brak relacji władztwo–podporządkowanie pomiędzy podmiotami prawa prywatnego.
- 5 Ponadto, charakterystyczną cechą prawa prywatnego jest to, że zarówno w technice formułowania przepisów tego prawa, jak i w praktyce ich interpretowania i stosowania ogromną rolę odgrywa pojęcie **prawa podmiotowego**. Będzie ono szczegółowo omawiane w rozdziale III, natomiast tu należy jedynie zasygnalizować jego fundamentalne znaczenie. W bardzo dużym uproszczeniu, prawem podmiotowym nazywamy korzystną sytuację jaką normy prawne stwarzają dla podmiotu w celu ochrony jego interesów. Oparcie konstrukcji wielu instytucji prawa prywatnego na koncepcji prawa podmiotowego oraz przedstawianie relacji pomiędzy podmiotami tego prawa za pomocą pojęcia praw, jakie jedne z nich mają wobec innych unaocznia zasadniczą cechę prawa prywatnego, którą jest skupienie na ochronie interesów podmiotów i rozstrzyganiu konfliktów pomiędzy tymi interesami.

Konsekwencją roli, jaką w prawie prywatnym odgrywa autonomia podmiotów, jest specyficzność – na tle innych dziedzin systemu prawnego – rola państwa jako strażnika przestrzegania norm prawnych. Jak to się zwykle w prawie dzieje, obowiązki nałożone normami prawa prywatnego, a także nałożone przez poprawnie dokonane czynności prawne, zabezpieczone są sankcją państwową (z nielicznymi wyjątkami, o których będzie mowa we właściwych miejscach podręcznika). Oznacza to, że podmiot uchylający się od realizacji obowiązku prawnego może zostać do niej przymuszony przez organy państwa. Szczególna cecha prawa prywatnego polega jednak na tym, że w ogromnej większości wypadków naruszenie norm tego prawa nie spotyka się z sankcją uruchamianą „automatycznie” z urzędu. Decyzja o skorzystaniu z pomocy państwa dla ochrony praw i interesów podmiotu uprawnionego, a więc dla wyegzekwowania realizacji przez inną osobę jej obowiązków cywilnoprawnych, należy do samego uprawnionego. Może on zwrócić się do organów państwowych, którymi są sądy i komornicy, o udzielenie mu ochrony jego praw, może również tego zaniechać.

Ten zestaw cech pozwala na pobieżne zarysowanie definicji prawa prywatnego jako części systemu prawnego złożonej z norm regulujących stosunki prawne między autonomicznymi podmiotami na zasadzie ich formalnej równorzędności i bez bezpośredniego nadzoru władzy publicznej nad wykonywaniem nałożonych przez to prawo obowiązków. Przeciwnieństwo tych cech składa się na równie uproszczone i modelowe określenie prawa publicznego jako zespołu norm prawnych regulujących stosunki prawne z udziałem podmiotu (zwykle organu państwa lub samorządu terytorialnego) mającego prawo do władczego kształtowania sytuacji prawnej drugiej strony stosunku prawnego. Prawo to przewiduje nadzór nad przestrzeganiem swoich norm i bezpośrednie stosowanie przymusu państwowego w razie ich naruszenia.

Ogromne znaczenie ma obecnie rozróżnienie między formalną a faktyczną równorzędnością oraz formalną autonomią a rzeczywistą możliwością korzystania z niej. Rzeczą oczywistą jest to, że prawodawca może zapewnić jedynie, by ludzie i ich organizacje byli równi pod względem praw. Nie zapobiegnie jednak temu, że nie są oni równi pod względem faktycznej możliwości korzystania z tych praw, która zależy od intelektu, umiejętności, zasobów materialnych, wiedzy czy dostępu do informacji i innych czynników pozostających poza sferą wpływów ustawodawcy. Idee autonomii i równorzędności pozostałyby więc tylko ideami, cennymi moralnie, ale praktycznie bezwartościowymi, gdyby na ich straży nie stały szczegółowe regulacje prawne chroniące rzeczywistą wolność decyzji i kompensujące niektóre faktyczne nierówności między podmiotami pra-

wa prywatnego. Znaczna część przepisów tego prawa ma zatem na celu zapewnienie, by jego podmioty były związane tylko tymi własnymi decyzjami, które zostały podjęte przy wystarczającej wiedzy i z niezbędnym minimum swobody decyzji. Służą temu przede wszystkim przepisy o wadach oświadczenia woli (art. 82–88, art. 945 KC) oraz ogólne przepisy ograniczające skuteczność czynności prawnych czy niektórych ich rodzajów (np. art. 58, art. 353¹ KC). Te ostatnie, wraz z bardziej szczegółowymi przepisami o wyzysku (art. 388 KC) i o niedozwolonych postanowieniach umownych (art. 385¹–385³ KC) ograniczają ponadto możliwości konstruowania przez podmioty prawa prywatnego takich stosunków prawnych, w których rozkład korzyści oraz ciężarów i ryzyka byłby nierówny w sposób niedający się zaakceptować z punktu widzenia poczucia słuszności. Do tego szereg przepisów nakłada na jedną ze stron planowanej czynności prawnej obowiązek udzielenia drugiej stronie informacji niezbędnych do kompetentnego podjęcia przez tę drugą stronę decyzji, a później do skutecznej realizacji uzyskanych praw. Ochronie interesów podmiotów, które takiej ochrony w ocenie ustawodawcy wymagają, służy także technika regulowania ich sytuacji przepisami bezwzględnie wiążącymi, czyli takimi, których zastosowania strony nie mogą swoją decyzją wyłączyć. Kwestia ta wiąże się z podziałem norm prawa prywatnego ze względu na charakter ich mocy obowiązującej, który zostanie omówiony w rozdziale II.

- 9 Na koniec podkreślić trzeba, że przedmiotem tego opracowania jest tzw. materialne prawo cywilne czy też prywatne. **Prawem materialnym** nazywamy to, które określa prawa i obowiązki podmiotów wobec siebie i służy bezpośrednio ochronie ich interesów, umożliwia im osiągnięcie ekonomicznych oraz osobistych korzyści. Odróżnić od niego należy procesowe (formalne) prawo cywilne, nazywane też **procedurą cywilną**, określające zasady postępowania przed sądami i innymi organami wymiaru sprawiedliwości podejmowanego dla ochrony praw i przymusowej realizacji obowiązków przyznanych przez prawo materialne.

§ 2. Zakres i systematyka prawa prywatnego

- 10 Prawo prywatne nie ma charakteru jednolitego, wyróżnia się w jego ramach kilka mniejszych działów. Są one wyodrębniane na podstawie rozmaitych kryteriów, takich jak: rodzaj regulowanych zjawisk społecznych, rodzaj praw podmiotowych tworzonych przez normy danego działu, cechy podmiotów, do których normy te są skierowane, typ czynności praw-

nych charakterystycznych dla danej dziedziny prawa prywatnego czy typ dóbr, których dotyczą prawa podmiotowe. Najlepiej uzasadniony i przydatny praktycznie podział prawa prywatnego zakłada wyróżnianie w nim **sześciu głównych działów**:

- 1) **część ogólna** składa się z norm określających podstawowe reguły stosowania przepisów prawa cywilnego oraz tworzących instytucje o znaczeniu uniwersalnym, których zastosowanie obejmuje obszar całego prawa prywatnego, takie jak podmiotowość prawna, przedmioty stosunków cywilnoprawnych, czynności prawne i przedawnienie roszczeń;
- 2) **prawo zobowiązań** (prawo obligacyjne) normuje rozmaite zjawiska społeczne, takie jak wymiana dóbr, świadczenie usług, korzystanie z cudzych rzeczy, kredyt, dostarczanie innej osobie środków utrzymania, współdziałanie wielu osób dla osiągnięcia wspólnego celu i inne, nadając im formę stosunków prawnych pomiędzy indywidualnie oznaczonymi podmiotami (stosunków zobowiązaniowych);
- 3) **prawo rzeczowe** to zespół norm regulujących formy korzystania z rzeczy mające postać majątkowych praw podmiotowych bezwzględnych nazywanych prawami podmiotowymi rzeczowymi (własność, użytkowanie wieczyste, użytkowanie, służebność, zastaw, własnościowe spółdzielcze prawo do lokalu, hipotekę), a także pewne postaci faktycznego władztwa nad rzeczami (posiadanie i dzierżenie) oraz materialnoprawne zasady prowadzenia ksiąg wieczystych;
- 4) **prawo spadkowe** kształtuje losy majątku człowieka po jego śmierci, określa zatem zasady przejścia praw i obowiązków majątkowych zmarłej osoby fizycznej na inne podmioty;
- 5) **prawo rodzinne i opiekuńcze** reguluje niemajątkowe i majątkowe stosunki pomiędzy członkami rodziny (stosunku małżeństwa, pokrewieństwa i powinowactwa), a także zagadnienia opieki i kurateli;
- 6) **prawo własności intelektualnej** za swój przedmiot ma prawa podmiotowe do dóbr o charakterze niematerialnym, stanowiących oryginalne wytwory umysłu ludzkiego, przeważnie mających wartość majątkową.

Ze względu na zróżnicowane kryteria wyróżniania poszczególnych dziedzin, czasem odwołujące się do przedmiotu regulacji, czasem do konstrukcji praw podmiotowych czy stosunków prawnych, pomiędzy poszczególnymi działami prawa prywatnego muszą zachodzić liczne powiązania. Przepisy części ogólnej, jak wskazano, mają zastosowanie do zdarzeń i stosunków prawnych regulowanych pozostałymi działami prawa prywatnego w sprawach tam odmiennie nie unormowanych. Prawo rzeczowe określa treść, sposoby powstawania i nabywania praw rzeczowych, jednak więk-

szość przypadków nabycia tych praw jest jednocześnie skutkiem zdarzeń normowanych prawem zobowiązań czy prawem spadkowym. Do pewnego stopnia podobnie jest z prawem własności intelektualnej. Część stosunków normowanych przepisami prawa rodzinnego (np. obowiązki alimentacyjne) czy prawa spadkowego (zapis zwykły) ma postać zobowiązań i wymaga współstosowania do nich przepisów prawa obligacyjnego.

11 W ramach poszczególnych działów prawa prywatnego można wydzielić węższe dziedziny, zajmujące się szczegółowymi dziedzinami życia społecznego, często odrębnie uregulowane, np. prawo przewozowe lub prawo ubezpieczeniowe. Niekiedy z kolei pewna dziedzina spraw wchodząca w zakres jednego z działów wymienionych powyżej jest na tyle ważna, a jej regulacja prawna na tyle rozbudowana i szczegółowa, że poświęca się jej odrębny, obszerny akt prawny. Tak dzieje się zwłaszcza w odniesieniu do podmiotów prawa prywatnego. Co do zasady, zagadnienia podmiotowości prawnej i katalogu podmiotów prawa należą do części ogólnej prawa cywilnego. Zarówno praktyczna doniosłość tej problematyki, jak i stopień jej skomplikowania powoduje jednak, że poszczególne kategorie podmiotów regulowane są w odrębnych ustawach, czasem opartych na własnych zasadach przewodnich czy charakterystycznych konstrukcjach prawnych, a wokół tych ustaw budowany jest zbiór twierdzeń zasługujących na miano samodzielnej specjalności nauk prawnych. Dotyczy to przede wszystkim spółek handlowych, unormowanych odrębnie w obszernym Kodeksie spółek handlowych z 2000 r., a w mniejszym stopniu też np. spółdzielni, fundacji i stowarzyszeń.

12 Szczególną dziedziną prawa, najściślej powiązaną z częścią ogólną prawa prywatnego, jest **prawo prywatne międzynarodowe**. Stanowi ono zespół reguł określających zakres obowiązywania norm prawnych w przestrzeni, a więc rozgraniczających sfery działania systemów prawnych różnych państw (norm kolizyjnych). Przepisy tego prawa dookreślają zakres zastosowania norm materialnoprawnych przez wskazanie jakiego państwa prawo należy stosować, jeżeli dana sytuacja czy stosunek prawny zawiera w sobie element zagraniczny (np. umowa została zawarta pomiędzy osobami prawnymi mającymi siedziby w różnych państwach, obywatel jednego państwa poniósł szkodę w wyniku zdarzenia mającego miejsce w innym państwie, obywatele różnych państw zawarli małżeństwo itp.).

§ 3. Źródła prawa prywatnego

Mówiąc o **źródłach prawa**, mamy tu na myśli fakty prawotwórcze, 13
czyli takie fakty społeczne, których konsekwencją jest obowiązywanie
generalnych i abstrakcyjnych norm postępowania, kwalifikowanych jako
normy prawne. Katalog źródeł prawa, aktualny także w odniesieniu do pra-
wa prywatnego, zawiera art. 87 Konstytucji RP.

Źródłem prawa jest przede wszystkim sama Konstytucja. Jej znaczenie
w obszarze prawa prywatnego przejawia się w tym, że jej przepisy wy-
znaczają kierunek unormowań zawartych w ustawach zwykłych, a także
wpływają na wykładnię ustaw. Obydwa zagadnienia będą jeszcze porusza-
ne przy omawianiu problematyki zasad prawa prywatnego oraz jego wy-
kładni. Ponadto przepisy Konstytucji mogą być stosowane bezpośrednio,
przy czym, z uwagi na niezupełność zawartej w nich regulacji, zwykle jest
to stosowanie łącznie z przepisami właściwych ustaw zwykłych.

Praktycznie największe znaczenie jako źródło prawa w obszarze prawa
prywatnego ma **ustawa**. Niemal cała materia tego prawa regulowana jest
ustawami, czy to mającymi nazwę i strukturę kodeksu, czy też niewyposa-
żonymi w te cechy. Pozostałe rodzaje źródeł prawa – ratyfikowane umowy
międzynarodowe, rozporządzenia, a zwłaszcza akty prawa miejscowego
odgrywają w prawie prywatnym mniejszą rolę.

Już w tym miejscu trzeba zauważyć, że przepisy prawa cywilnego,
w tym przede wszystkim przepisy Kodeksu cywilnego, posługując się sło-
wem „ustawa” (np. w art. 58 § 1 czy art. 353¹ KC), nadają mu szerokie
znaczenie, odmienne od tego, które wiąże z tym słowem art. 87 Konsty-
tucji RP. Ilekroć bowiem przepis ustawowego prawa prywatnego mówi
o „ustawie”, ma na myśli każde powszechnie obowiązujące w Polsce źró-
dło prawa. „Ustawą” w tym sensie są więc zarówno ustawy w ścisłym,
konstytucyjnym znaczeniu, jak i ustawa zasadnicza, obowiązujące akty
prawa międzynarodowego, rozporządzenia itd.

Spośród ustawowych źródeł prawa prywatnego na pierwsze miejsce 14
wysuwa się ustawa z 23.4.1964 r. – **Kodeks cywilny** (tekst jedn. Dz.U.
z 2018 r. poz. 1025 ze zm.). Reguluje ona nie wszystkie wprowadzie, ale
najważniejsze zagadnienia poddane normowaniu tej dziedziny prawa.
Dzieli się na cztery księgi. Pierwsza z nich („Część ogólna” art. 1–125)
zawiera podstawowe reguły stosowania przepisów Kodeksu (art. 1–7)
oraz przepisy regulujące instytucje o znaczeniu uniwersalnym, stosowane
na całym obszarze prawa prywatnego – szczegółową regulację problematy-
ki osób fizycznych oraz ogólną regulację pozostałych podmiotów pra-

wa, przepisy odnoszące się do przedmiotów stosunków cywilnoprawnych, ogólne reguły dokonywania czynności prawnych oraz regulację przedawnienia roszczeń.

Księga druga zatytułowana „Własność i inne prawa rzeczowe” (art. 140–352) reguluje dział prawa prywatnego nazywany prawem rzeczowym. Nie jest to jednak regulacja pełna, gdyż część praw rzeczowych i związanych z nimi instytucji (zwłaszcza hipoteka i księgi wieczyste) unormowana jest poza Kodeksem.

Księga trzecia („Zobowiązania” art. 353–921¹⁶) reguluje stosunki zobowiązaniowe, czyli stosunki prawne mające tę cechę, że występują one pomiędzy dwiema (niekiedy więcej) oznaczonymi indywidualnie podmiotami. Stosunki te mogą służyć najróżniejszym celom – wymianie dóbr (np. umowa sprzedaży, zamiany), świadczeniu usług (np. umowa o dzieło, umowa zlecenia), korzystaniu z cudzych rzeczy (np. umowa najmu, dzierżawy, użyczenia czy leasingu), udzielaniu kredytu (umowa pożyczki), dostarczaniu innej osobie środków utrzymania (umowa renty), współdziałaniu wielu osób dla osiągnięcia wspólnego celu (umowa spółki), kompensacji poniesionej przez kogoś szkody czy zubożenia (zobowiązania odszkodowawcze i z bezpodstawnego wzbogacenia) itd.

Księga czwarta, zatytułowana „Spadki” (art. 922–1086), reguluje przejście praw i obowiązków majątkowych zmarłej osoby fizycznej na inne podmioty oraz rozmaite zagadnienia z tym związane.

Jak już wspomniano, pierwsza księga Kodeksu zawiera przepisy o charakterze ogólnym, odnoszące się do wszystkich stosunków cywilnoprawnych. Ponadto jednak i w drugiej, a zwłaszcza w trzeciej księdze Kodeksu można wyodrębnić obok przepisów regulujących poszczególne typy stosunków prawnych, także przepisy o znaczeniu ogólnym, normujące pewne zagadnienia wspólne dla stosunków prawnych określonego rodzaju. Są nimi art. 244–251 KC, będące przepisami ogólnymi o ograniczonych prawach rzeczowych oraz art. 353–534 KC, nazywane zwykle częścią ogólną prawa zobowiązań. Rozróżnienie to jest istotne dla określenia zakresu zastosowania przepisów Kodeksu cywilnego. W sprawach nieunormowanych przepisami szczegółowymi (np. przepisami o poszczególnym typie ograniczonego prawa rzeczowego czy stosunku zobowiązaniowego) stosuje się w pierwszej kolejności właściwą regulację ogólniejszą, a gdy tam nie znajduje się przepisu odnoszącego się do danej sytuacji faktycznej – przepisy księgi pierwszej KC.

- 15 Kodeks cywilny nie jest jedynym źródłem prawa prywatnego i nie normuje całości stosunków cywilnoprawnych. Poza nim istnieją liczne **poza-kodeksowe źródła** prawa cywilnego. Można podzielić je na dwie grupy.

Pierwszą grupę tworzą akty normatywne wyrażające wyłącznie lub przynajmniej głównie normy prawa cywilnego, takie jak np. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawa o księgach wieczystych i hipotece, Kodeks spółek handlowych, ustawa o własności lokali, ustawa o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów i in. Do drugiej grupy należą tzw. akty normatywne kompleksowe, czyli regulujące we względnie pełny sposób określoną dziedzinę stosunków społecznych, a wyrażające zarówno normy prawa cywilnego, jak i prawa administracyjnego lub często też karnego (np. ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o ochronie praw lokatorów, prawo bankowe).

§ 4. Prawo prywatne Unii Europejskiej i jego wpływ na prawo polskie

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej spowodowało, że w skład systemu prawnego obowiązującego w Polsce weszło **prawo unijne** z jego zasadami bezpośredniego stosowania i pierwszeństwa przed prawem krajowym. Jednym z kierunków działań UE jest harmonizacja praw państw członkowskich w celu zrealizowania zasadniczych celów Unii – przede wszystkim ustanowienia i zapewnienia funkcjonowania jednolitego rynku, urzeczywistnienia swobody przedsiębiorczości, zniesienia przeszkód prawnych w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej na obszarze państw członkowskich Unii, stworzenia podobnych warunków gospodarowania, a więc wyrównania szans przedsiębiorców działających w różnych krajach Unii, a także zapewnienia ochrony konsumentów. Dla osiągnięcia tych efektów Unia Europejska dąży do uzgodnienia czy choćby przybliżenia do siebie systemów prawnych państw członkowskich. Polega to na kilku rodzajach działań. Niekiedy następuje **ujednolicenie** regulacji prawnych państw członkowskich przez zastąpienie różnych praw krajowych jednolitym (zunifikowanym) prawem europejskim, mającym postać rozporządzenia unijnego. Częściej jednak Unia preferuje zbliżanie (**harmonizację**) przepisów przez wyznaczenie za pomocą dyrektywy unijnej pewnego rezultatu, jaki państwa członkowskie mają osiągnąć, i pozostawienie im swobody wyboru formy oraz środków jego osiągnięcia. Przed państwem członkowskim staje wówczas zadanie zrealizowania obowiązku wyznaczonego dyrektywą, czyli dostosowania prawa krajowego do prawa europejskiego przez zmianę treści bądź sposobu rozumienia norm prawa krajowego. Trzeci sposób przybliżania do siebie systemów

prawnych w UE nie polega na zastępowaniu czy zmienianiu prawa krajowego, ale na tworzeniu regulacji unijnej **funkcjonującej równolegle** do regulacji krajowej. Takie istniejące obok siebie akty prawa europejskiego i krajowego mogą się uzupełniać, gdy każdy z nich ma działać w innej płaszczyźnie lub z innym nastawieniem albo mogą stanowić wobec siebie alternatywę. W tym ostatnim przypadku mówi się o prawie opcjonalnym – osoba zainteresowana ma wybór między stosowaniem prawa krajowego i prawa unijnego.

Niewątpliwie nie można jeszcze mówić o istnieniu europejskiego prawa prywatnego jako spójnego systemu norm. Ilość przepisów unijnych dotyczących kwestii regulowanych przez prawo prywatne rośnie jednak stale. Unijna harmonizacja prawa prywatnego obejmuje różne dziedziny – stosunki umowne, prawo handlowe, procedurę cywilną, prawo prywatne międzynarodowe i inne. Przeważnie narzędziem jej realizacji są dyrektywy, które podlegają wdrożeniu do prawa krajowego. Wewnątrzkrajowo obowiązują więc dopiero normy polskich ustaw przyjętych w wykonaniu dyrektywy. Istnieją jednak też normy prawa europejskiego regulujące kwestie prywatnoprawne i bezpośrednio skuteczne w porządku krajowym (np. art. 101 TFUE dotyczący porozumień i decyzji zakłócających konkurencję, art. 340 ust. 2 TFUE normujący odpowiedzialność pozaumowną Unii za szkodę wyrządzoną przez jej instytucje lub funkcjonariuszy oraz przepisy rozporządzeń np. dotyczących prawa prywatnego międzynarodowego czy regulujących prawa pasażerów). Normy cywilnoprawne formułuje również orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE, co dotyczy przede wszystkim zagadnień odpowiedzialności odszkodowawczej państwa członkowskiego za szkodę wyrządzoną jednostce wskutek naruszenia prawa unijnego. Trzeba jednak pamiętać, że nawet bezpośrednio skuteczne normy prawa europejskiego zwykle nie mają samodzielnego charakteru i wymagają stosowania łącznie z krajowymi przepisami prawa materialnego oraz procedury cywilnej.

§ 5. Rola orzecznictwa sądowego

- 17 Specyficzną rolę w systemie prawa prywatnego odgrywają **orzeczenia sądowe**. Jak wiadomo, w Polsce praktyka stosowania prawa nie stanowi źródła prawa. Jednak pozycja, jaką w systemie wymiaru sprawiedliwości zajmuje **Sąd Najwyższy**, powoduje, że w rzeczywistości znaczenie jego orzecznictwa jest większe, niż wynikałoby to z konstytucyjnej regu-

lacji źródeł prawa. Zadaniem Sądu Najwyższego jest bowiem nie tylko rozpatrywanie środków zaskarżenia (skarg kasacyjnych) od prawomocnych orzeczeń sądów powszechnych, ale także podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne. Uchwały te, choć często zapadające w związku z konkretną sprawą rozpatrywaną przez sąd powszechny, sformułowane są w sposób abstrakcyjny jako wypowiedzi o prawie i jego poprawnej wykładni. Jakkolwiek formalnie uchwały te nie wiążą sądów niższej rangi, a tylko niektóre z nich wiążą sam Sąd Najwyższy, to jednak ich treść kształtuje orzecznictwo sądów powszechnych. Niekiedy wykładnia dokonana przez Sąd Najwyższy odbiega od dosłownej treści przepisu, uchwała rozstrzyga kwestie w ustawie nieunormowane czy zmienia dotychczasową praktykę interpretacji i stosowania prawa, można zasadnie mówić w tym zakresie o prawotwórczej (*de facto*, nie *de iure*) działalności sądu.

Normatywnie – w jeszcze bardziej wyraźny sposób – wypowiada się także **Trybunał Konstytucyjny**, uchylając normy prawne sprzeczne z aktami prawnymi wyższego rzędu czy orzekając o zgodnej z tymi aktami (a więc jedynej poprawnej) interpretacji przepisów ustaw.

Bez wątpienia normatywny charakter mają też **orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej**. Wykładnia prawa europejskiego dokonana przez Trybunał, zwłaszcza w ramach procedury pytań prejudycjalnych kierowanych przez sądy krajowe, jest wiążąca dla organów krajowych na równi z samym tekstem aktu normatywnego UE.

§ 6. Znaczenie zwyczaju i norm moralnych

Choć prawo jest bardzo mocno rozwiniętym systemem reguł kierujących ludzkimi działaniami, a jego istnienie jest najsilniej odczuwane przez podmioty społeczne, nie jest ono jedynym takim systemem. Na całość reguł społecznych dotyczących zachowania ludzi składają się także inne systemy złożone z norm o innej niż prawo treści, przedmiocie, sposobie powstawania i charakterze obowiązywania (uzasadniania). Najważniejsze znaczenie, obok norm prawnych, mają normy moralne i normy obyczajowe (zwyczaje). Jakkolwiek pojęcia te są różnie definiowane, na potrzeby tego wykładu wystarczy przyjąć ich pewne uproszczone ujęcia. **Normami moralnymi** są zatem normy postępowania nakazujące podejmować postępowanie ocenione moralnie dodatnio (przyczyniające się do powiększenia dobra lub zmniejszenia zła innych osób), a powstrzymywać się od postępo-

wania moralnie dezaprobowanego. **Obyczajem** można natomiast nazwać reguły postępowania rozpowszechnione w jakiejś zbiorowości i przez nią narzucone jednostce, których obowiązywanie nie wynika jednak z ich wartości moralnej, ale wyłącznie z faktu ich dawnego istnienia i szerokiego rozpowszechnienia.

- 19 Ani normy moralne, ani normy obyczajowe nie mają charakteru prawnego, nie obowiązują w tym samym sensie co normy prawne. Mogą jednak mieć znaczenie dla określania praw i obowiązków podmiotów prawa prywatnego, jeżeli przepisy ustawy **odsylają do nich**, czyli nakazują sądowi wzięcie ich pod uwagę przy stosowaniu norm prawa prywatnego. Odnosząc się do norm i ocen moralnych, ustawodawca posługuje się najczęściej zwrotem „zasady współżycia społecznego”, a w nowszej legislacji używa formuły „dobre obyczaje” albo zwrotu „względy słuszności”. Odnosząc się do reguł obyczajowych, ustawa posługuje się terminem „zwyczaj”.

Odesłania do norm moralnych służą przede wszystkim wyeliminowaniu kolizji między nimi a normami prawnymi czy postanowieniami czynności prawnych. Dlatego ustawa stanowi m.in., że przyznane i określone co do treści przez ustawę prawa nie mogą być przez uprawnionego wykonywane w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego (zob. art. 5, 140 i 233 KC) oraz uznaje za niedozwolone czy nieważne czynności prawne, które byłyby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego czy dobrymi obyczajami (art. 58 § 2, art. 94, 353¹, 385¹ KC).

Ponadto, rozpowszechnienie w społeczeństwie i szeroki zakres spraw objętych regułami moralnymi i obyczajowymi czynią z nich przydatne narzędzie uzupełniania działalności prawodawczej. Dlatego zamiast szczegółowo regulować przepisami prawa sprawy objęte już normami moralnymi czy obyczajowymi, ustawodawca niekiedy stanowi tylko w akcie normatywnym, że odpowiednie reguły moralne czy obyczajowe mają być w danym zakresie stosowane na równi z normami prawnymi. Stwierdza więc na przykład, że czynność prawna wywołuje także skutki wynikające z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów (art. 56 KC), nakazuje interpretować oświadczenia woli podmiotów dokonujących czynności prawnych z uwzględnieniem zasad współżycia społecznego i ustalonych zwyczajów (art. 65 KC), czy nakazuje stronom zobowiązania wykonywanie go w sposób odpowiadający zasadom współżycia społecznego i zwyczajom (art. 354 § 1 i 2 KC).